

Behandling av maleriene på Ledaal

Anne Ytterdal. Malerikonservator
Arkeologisk museum i Stavanger

168 Parallelt med rehabiliteringen av Ledaal ble det også fokusert på restaurering av husets inventar og utsmykning. På veggene på Ledaal henger totalt 31 malerier på lerret fra et tidsspenn på mer enn 200 år. Det eldste, som henger i Hagestuen, er et usignert portrett av Johanne Margarethe Smith. Portrettet skal være malt ca 1710. Et maleri av Eilif Peterssen med motiv fra hagen på Ledaal er det yngste, malt i 1917.

Flere av maleriene har motiv hentet fra Ledaal. I Biblioteket henger 3 prospekter som viser Ledaals hovedhus og hage. Ingen av de 3 maleriene er signert eller datert og den kunstneriske kvaliteten er ikke høy, men de er interessante i det at de viser Ledaal med omgivelser slik det så ut på forskjellige tidspunkt på 1800-tallet. Et maleri av Eilif Peterssen med tittel "Ledaal 1900" viser en fredelig og solrik sommerdag i hagen foran sørfasaden på Ledaal. (Maleriet er langtidsdeponert på Ledaal av Nasjonalmuseet i Oslo.)

Arbeidet med behandling av maleriene ble påbegynt i 2002. En oversikt med tilstandsvurdering og kostnadsoverslag på behandling av alle malerier, pryddammer og løst vegginventar ble utarbeidet av malerikonservator ved Arkeologisk museum i Stavanger i 2001. Oversikten dannet utgangspunkt for priori-

Anne Ytterdal i arbeid på malerikonserveringsateliet på AmS. (TT)

tering og fremdrift i forhold til behandling. Både prosjektets økonomi og arbeidsomfang gjorde at det ikke ble ansett som påkrevd at maleriene var ferdig behandlet til gjenåpning av bygget etter rehabiliteringen. Ved utgangen av 2008 gjensto behandling av 3 malerier i Kronprinsens soveværelse. Pryddammene til samtlige malerier er blitt restaurert av konservator Ann Meeks, Arkeologisk museum i Stavanger, parallelt med maleribehandlingen.

Av de 31 maleriene er det portrettene på Ledaal som er av spesielt stor kulturhistorisk verdi, også i egenskap av sin høye alder. I tillegg til portrettet av Johanne Margarethe Smith er 7 andre portretter malt på 1700-tallet. Selv om portretter fra denne tiden blir omtalt som både klisjéaktige og lite personlige av kunsthistorikere, så viser samtlige portretter navngitte personer i Stavanger by på 1700-tallet.

Behandling

Det store spennet i malerienes alder og tilstand ga varierende utfordringer og omfang i forhold til behandling. Ingen tilgjengelig dokumentasjon tilsa at noen av maleriene i huset var blitt behandlet etter at Stavanger Museum overtok Ledaal i 1936. Under arbeidets gang ble det imidlertid observert tidligere behandling i form av retusjering av mindre skader og nyere påført ferniss som overflatebeskyttelse på noen av maleriene.

1700-tallsportrettene representerte de største utfordringene. Portrettene er eldre enn dagens Ledaal, og har gjennomlevd en skiftende tilværelse både med forskjellig plassering og varierende klimatiske forhold gjennom mer enn 250 år. Ingen av portrettene har vært gjennomgripende behandlet tidligere, noe som i seg selv gjør dem til sjeldne kunstsatter. På den annen side har manglende vedlikehold og ettersyn medført at malingen før behandling var svært nedbrutt på flere av portrettene. Nedbrytning kan en imidlertid ikke forhindre, bare forsinke. Materialene i malerier, både lerret og maling, blir sprø og svekkes over tid og klarer ikke å følge de klimatiske svingningene som kontinuerlig påvirker omgivelsene. Også varmpåvirkning og lysets UV-stråler bryter ned materialer, får ferniss til å gulne og bleker og endrer farger. Som følge av alle disse faktorene endrer malingen karakter, mister sin heft til lerretet, den brytes opp og faller etter hvert av. Portrettene på Ledaal er ikke noe unntak i så måte.

All behandling er en påkjenning for malerier både ved tilføring av fremmede materialer og ved selve behandlingen. Den faglige tilnærmingen til behandling av portrettene var derfor å behandle så lite som mulig. Det viktigste var å sikre ny heft mellom malinglag og lerret. Det var også viktig å ta hensyn til at flere portretter henger i samme rom og innbyrdes bør ha et

behandlingsnivå som står i forhold til hverandre. Malerienes behov for rensing, og eventuelt i hvilket omfang, måtte av den grunn vurderes for flere malerier samlet.

169

Portrettene av Johanne Margarethe Smith og Caren Smith Anchermann representerer tilstand og behandlingsformer som var gjennomgående for alle portrettene.

Portrett av Johanne Margarethe Smith (1691-1766)

Portrettet er malt med oljeholdige farger på et finvevd linlerret med en rødfarget grundering, som var vanlig på den tiden. Dateringen til ca 1710 er usikker, men det er uansett stor sannsynlighet for at det er det eldste portrettet på Ledaal. Utrolig nok er det også det best bevarte. Maleriet har ved en tidligere anledning blitt spent opp på en ny blindramme, men det er ingen tegn, heller ikke ved betraktning i UV-lys, til sekundære tilføyelser eller endringer av selve maleriet.

Bak på lerretet er det klebet en oval brun papirlapp med følgende påskrift i brunt blekk: *"Portrait af Johanne Margarethe Smith fl(?) Leigh föd den September 1691 af Forældrene Michael Leigh og Christine Sophie Morthensd. Seehus gifts den 13de November 1708 med kjøbmand Lauritz Smith, hörtidelig holdt set Guldbryllup den 13de Novbr 1758 döde den 11de mai 1766"*. (Johanne Margarethes mann, Lauritz Smith, var sønn av billedhugger Anders Smith som har skåret inventaret i Stavanger domkirke).

Portrett av Johanne Margarethe fotografert i sidelys før behandling. Sidelys avslører krakeleringer, opp- og avskallinger, bulker og skader på en langt bedre måte enn normalbelysning. På fotoet ser en at den sekundære blindrammen som er blitt påsatt er for stor for maleriet. På venstre og nedre side er lerretet stiftet til fremsiden av blindrammen, noe som gjør det umulig å få lerretet stramt. Dette ble utbedret ved at lerretets kanter ble forsterket og forlenget ved å klebe lerretsstriper til det originale lerretets bakside. Lerretet ble så spent opp igjen med stifting til ytterkant på den samme blindrammen og strammet.

Detalj av ansiktet under rensing. Etter at all maling var sikret ny heft til underlaget, ble maleriet rensert for smuss og støv oppå en gulnet ferniss. Det ble valgt å ikke fjerne fernissen, selv om den er noe ujevn. Å bevare en uberørt original overflate ble ansett som viktigere enn den visuelle gevinsten ved fjerning. Samtidig er portrettet av Johanne Margarethe kraftigere i farge og langt mindre nedbrutt enn de andre 3 portrettene i Hagestuen. Ved å fjerne fernissen ville en ha underbygget denne forskjellen.

Skille mellom rensert og urensert flate.

Portrettet Smith med pryddramme etter behandling. Pryddrammens nedbrutte forgylling var overmalt med et lag bronsemaling, som med tiden har blitt flekkete og mørk. Behandlingen besto i å fjerne bronsemalingen, bygge opp igjen skader og avskallinger og legge på ny forgylling med ekte bladgull der den originale var ødelagt. Denne behandlingen er utført tilsvarende på alle portrettenes pryddrammer.

Portrett av Caren Smith Anchermann (1727-1755)

Maleriet er malt med oljeholdige farger på et finvevd lerret med rødlig grundering og spent opp på en fast blindramme (trolig original). Maleriet er ikke behandlet tidligere, men har på et tidspunkt blitt påført et ekstra lag fenniss. Fennissen er påført mens maleriet har vært montert i prydrammen og sees ved betraktning i UV-lys. Maleriet er verken signert eller datert, men antas å være malt ca 1750.

På en oval papirlapp på lerretets bakside står følgende påskrift: *"Portrait of Caren Smith Anchermann Fød den 12te April 1727 af forældrene Kjøbmand Lorents Anchermann og Elen Hansd von Kampen Gift den 29de April 1749 med oberst Michael Smith Og død den 20de Februar 1755"*.

Maleriets malinglag var svært oppbrutt og hadde dårlig heft til underlaget. For at maleriet skulle tåle påkjenningen med en transport til Arkeologisk museum måtte de mest utsatte områdene sikres. De hvite papirstykkene er tynt japanpapir klebet til overflaten med størelim. Størelim (lim fra svømmeblæren på størefisk) ble bevisst valgt til behandling av de mest nedbrutte portrettene. Limet er nært beslektet med de organiske bindemidlene man benyttet til oppbygging av malerier på 1700-tallet. Detaljfotoet er eksempel på tilstand på malinglaget under forsidesikringen. Malingens finmaskede krakeleringer er brutt opp i små adskilte "øyer" hvor kantene er løsnet fra underlaget og bøyer seg opp. I tillegg har mange små og enkelte større maling "øyer" falt ut. Maleriets overflate virker tørt og utmagret og den originale fenniss (inkludert den sekundære) er nedbrutt og ujevnt matt.

171

For å sikre at all maling fikk ny heft til underlaget, ble konsolidering foretatt på et spesialbord med varme og mulighet for undertrykk. Malingen ble mykgjort, tilført størelim (stedvis gjennom forsidesikringen) og bearbeidet med en varmeskje under lavtrykk på et lite område om gangen.

- 172 Detalj av portrettet under rensing av hudfarge. Det viste seg ved rensforsøk at de røde fargene på kjolen tålte svært lite påvirkning av løsemidler. Det ble valgt å foreta en selektiv rensing ved å bare rens portrettets hudparti. Huden var den del av portrettet med best konserveringstilstand, minst nedbrutt ferniss og som dermed ville tåle en rensing best. I tillegg ble det vurdert som positivt, av hensyn til de øvrige portrettene, å gi portrettet litt større kontrast. Fernissen ble ikke fjernet og ligger fremdeles som et beskyttende lag over originalmalingen.

Utsnitt av portrettet etter rensing og under retusjering. Alle større skader er kittet opp med rødfarget kitt (sees som røde flekker på foto) og retusjert med vannløselige farger. Overflaten ble til slutt gitt to tynne lag ferniss med innebygd UV-filter, påført med sprøytepistol, for å gi ekstra beskyttelse og en jevnere overflateglans.

(AY)

1 Johanne Margarethe Smith, født Leigh (1691-1766)
Trolig malt rundt 1710. Portrettet er usignert og udatert.

2 Kjøpmann Lorentz Anchermand (?)
Trolig malt ca 1750. Portrettet er usignert og udatert.
Gift med Elen Hansdatter Anchermand

3 Elen Hansdatter Anchermand, født von Kampen (?)
Trolig malt ca 1750. Portrettet er usignert og udatert.

4 Oberst Michael Leigh Smith (1720-1773)
Trolig malt ca 1750. Portrettet er usignert og udatert. Skal, ifølge J.H. Lexow, være malt av en elev av Jens Juel, Danmarks fremste maler under rokokkoen, muligens Herman Koefoed.
Lauritz og Johanne Mararethe Smith var hans foreldre.
Gift med Caren Smith Anchermand.

5 Caren Smith Anchermand (1727- 1755)
Trolig malt ca 1750. Portrettet er usignert og udatert.
Lorentz Anchermand og Elen Hansdatter Anchermand var hennes foreldre

6 Gabriel Schanche Kielland (1760-1821)
Portrettet er usignert og udatert, men skal, ifølge Schanche Kiellands dagbok, være malt i 1787 i Fredrikshald av H.C.F. Hosenfelder. Hosenfelder var tyskfødt og regnes som en av de fremste 1700-tallskunstnerne i Norge. Han er også blitt tilkjent æren for å ha utviklet den såkalte Herrebø-stilen innen fajanse-maling. Det skal være fajanse malt av ham på Ledaal.

7 Krigskommissær Michael Smith (1775-1849)
Portrettet er en usignert og udatert kopi av et maleri fra første halvdel av 1800-tallet.
Gift med Anne Cathrine Smith.

8 Anne Cathrine Smith, født Geelmuyden (1785 -1870)
Trolig malt første halvdel av 1800-tallet. Portrettet er usignert og udatert.

9 Kammerherre Jens Bull Kielland (1787-1833)
Skal være malt i 1826. Portrettet er usignert og udatert.

10 Knud Geelmuyden Smith (1821 - 1895)
Barneportrett. Portrettet er usignert og udatert, men skal være malt av landskapsmaler Hans L. Reusch ca 1830.
Michael Smith og Anne Cathrine Smith var hans foreldre.

11 Knud Geelmuyden Smith (senere admiral) (1821-1895)
Portrettet er malt i 1842 og signert I. C. Richardt.
Gift med Dorothea Elisabeth Smith.

12 Dorothea Elisabeth Smith, født Vauvert (?)
Portrettet er datert 1842 og signert I.C. Richardt. Signaturen er imidlertid kryssset over. Dette indikerer at maleriet er en kopi (ukjent kunstner).

Portretter på Ledaal Bildene etter behandling. (foto:TT)

174

1

2

3

4

5

6

7

8

9

175

10

11

12

Byprospekter på Ledaal. Altanværelset i 2. etg. (foto:HS)

176

Vågen sett fra området
ovenfor Løkkeveien.
Knud Baade 1822.
Legg merke til den
sammenhengende
raden av sjøhus.

Breiavatnet og Domkirken
sett fra Bergeland.
Knud Baade 1826.
Domkirken med sitt
tidligere røde tegltak.

Byen sett fra Ledaal.
Thomas Fearnley 1829.

Breiivatnet og Domkirken
sett fra Bergeland.
Thomas Fearnley 1829.
Ledaal vises øverst til
venstre.